

Beata Będzik

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

EWOLUCJA PODSTAWOWYCH CZYNNIKÓW WZROSTU GOSPODARCZEGO – W KIERUNKU NOWEGO PARADYGMATU

*EVOLUTION OF MAIN FACTORS OF ECONOMIC GROWTH
– TOWARD NEW PARADIGM*

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, czynniki produkcji, rozwój społeczny i gospodarczy, zaufanie, produkt krajowy brutto *per capita*

Key words: social capital, factors of production, social and economic development, trust, gross domestic product *per capita*

Abstrakt. Celem badań było przedstawienie zależności pomiędzy zaufaniem i kapitałem społecznym a poziomem PKB/PNB *per capita*. W historii gospodarczej różne czynniki odgrywały kluczową rolę w rozwoju. Były to m.in. kolejne czynniki produkcji, ale także szeroko rozumiana wiedza i dostęp do informacji, w ostatnim czasie tą kategorią stał się kapitał społeczny. Jednak powiązanie kapitału społecznego ze wzrostem gospodarczym ma charakter sprzężenia zwrotnego, tzn. kapitał społeczny generuje wzrost gospodarczy, ale wahania koniunktury wpływają również na kapitał społeczny. Jego znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego zmienia się wraz z koniunkturą danego kraju. Przy czym pomostowy kapitał społeczny ma duże znaczenie w bogatych gospodarkach, natomiast w ubogich ważniejszy dla rozwoju okazuje się kapitał ludzki. W XXI wieku nastąpiła zmiana kluczowych generatorów wzrostu. Obecnie podstawowym czynnikiem staje się kapitał społeczny ułatwiający współpracę pomiędzy członkami lokalnej społeczności.

Wstęp

Na przestrzeni wieków różne czynniki decydowały o rozwoju społeczeństw. Wzrost gospodarczy uwarunkowany jest różnymi determinantami, jednak punkt ciężkości przesuwiał się kolejno z ziemi poprzez kapitał do pracy czy szerzej rozumianego kapitału ludzkiego, koncentrując się na trzech wskazywanych w teorii ekonomii podstawowych czynnikach produkcji. Jednak rozwój społeczno-gospodarczy krajów wysoko rozwiniętych osiągnął poziom, do przekroczenia którego nie wystarczą już wspomniane wyżej kategorie. Gospodarki osiągnęły pewien stopień nasycenia wymienionymi determinantami wzrostu i kolejne jego przyrosty wymagają już nowych czynników. W ostatnich latach dużą wagę badacze przypisują tzw. czynnikiem miękkim, które, po wyczerpaniu się taniach, dotychczasowych czynników wzrostu są w stanie generować dalszy rozwój. Wśród nich kluczową rolę przypisuje się kapitałowi społecznemu, który jest spoiwem kapitału ludzkiego¹.

Ewolucja społeczeństw oznacza także weryfikację dotychczasowych teorii ekonomicznych, w tym także dotyczących wzrostu i rozwoju gospodarczego. Spośród wielu teorii opisujących mechanizmy wzrostu gospodarczego wymienić należy prace nad źródłami wzrostu gospodarczego, zmierzające do identyfikacji czynników produkcji innych niż ziemia, praca i kapitał fizyczny (rzeczowy). Dotychczasowe determinanty wzrostu gospodarczego nie wyjaśniają już w sposób zadowalający różnic w poziomie rozwoju współczesnych gospodarek. Obecnie zmiennymi decydującymi o sukcesie społeczno-gospodarczym krajów są miękkie czynniki wzrostu.

Celem badań było przedstawienie dodatniej korelacji pomiędzy zaufaniem i kapitałem społecznym a poziomem PKB/PNB *per capita*.

¹ Dowodem rosnącego znaczenia czynników miękkich w rozwoju społeczeństw jest fakt, że np. Departament Zrównoważonego Rozwoju Banku Światowego wymienia kapitał społeczny jako jeden z czterech fundamentów zamożności społeczeństw – obok poziomu dochodu narodowego, zasobów naturalnych i kapitału ludzkiego. Z kolei w polskiej gospodarce również dostrzeżono wagę kapitału społecznego dla przyszłego wzrostu gospodarczego, co uwzględniono w dokumentach strategicznych. Jedną z dziewięciu strategii zintegrowanych wpisujących się w Strategię rozwoju kraju jest strategia rozwoju kapitału społecznego.

Material i metodyka badań

Z uwagi na to, iż kapitał społeczny jest kategorią trudno mierzalną i niejednoznaczną definicyjnie oraz relatywnie niedługo obecną w statystyce publicznej w Polsce, możliwości pozyskania danych są ograniczone. W związku z tym dla zachowania porównywalności danych pomiędzy Polską a krajami europejskimi, wykorzystane dane zaczerpnięto z raportów dotyczących problematyki kapitału społecznego lub pokrewnych kategorii.

Posiłkowano się także danymi pochodzącymi z publikacji EUROSTAT i badań sondażowych prowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w ramach Diagnozy Społecznej. Wyniki kolejnych pomiarów (odbywają się co dwa lata, wyjątkiem były dwa pierwsze pomiary przeprowadzone w odstępie trzyletnim, tj. w 2000 i 2003 r.) są porównywalne, ponieważ są realizowane w tych samych gospodarstwach i w tym samym miesiącu, co wyklucza ewentualny wpływ sezonowości. Uzupełnieniem omawianych zależności były także relacje wskazywane w literaturze zagranicznej.

Wyniki badań

Czynniki produkcji to posiadane zasoby, które w procesie produkcji są transformowane w dobra i usługi tworzące nową wartość. W teorii ekonomii wymienia się takie czynniki, jak:

- praca, rozumiana jako siła robocza,
- kapitał, czyli wytworzone w gospodarce dobra gospodarcze wykorzystywane w dalszej produkcji,
- ziemia; ranga tego czynnika w ostatnim okresie bardzo zmalała, gdyż umiejscowienie go na liście czynników produkcji wynikało z dużej jego roli w tworzeniu PKB w gospodarce feudalnej, w której rolnictwo stanowiło trzon całej gospodarki, a właściciele ziemi uzyskiwali dochód w postaci renty gruntowej.

Punkt ciężkości pomiędzy różnymi czynnikami zwiększającymi bogactwo narodów, jak w ekonomii klasycznej i przedklasycznej określano wzrost gospodarczy w dzisiejszym rozumieniu, przesuwiał się, kolejno rozbudowując znaczenie każdego z nich. W XX wieku bardzo mocno akcentowano znaczenie kapitału ludzkiego, rozumianego nie jako praca fizyczna, ale znacznie szerzej – obejmującego także kwalifikacje, wiedzę, doświadczenie, umiejętności, predyspozycje, a nawet ogólny stan zdrowia.

Już w drugiej połowie ubiegłego wieku pojawiały się głosy przewidujące wzrost znaczenia wiedzy jako kluczowej determinanty dalszego wzrostu. Toffler [1995] wyodrębnił 3 fazy rozwoju cywilizacji, formułując teorię fal. Pierwsza fala zapoczątkowana rewolucją agrarną charakteryzowała się przenikaniem procesu produkcji i konsumpcji, a podstawowym jej zasobem była ziemia. Druga fala to rewolucja przemysłowa, w wyniku której nastąpiło rozdzielenie producentów i konsumentów, co prowadziło do ukształtowania rozbudowanych kanałów dystrybucji tworzących rynek. W erze przemysłowej ważne zasoby to praca, ziemia, kapitał. W trzeciej fali, zdaniem Tofflera, kluczowym zasobem będzie wiedza i informacja. Nastąpi ponowne zatarcie różnic pomiędzy konsumentem a producentem. W okresie trzeciej fali istotny będzie intelekt, a nie siła fizyczna.

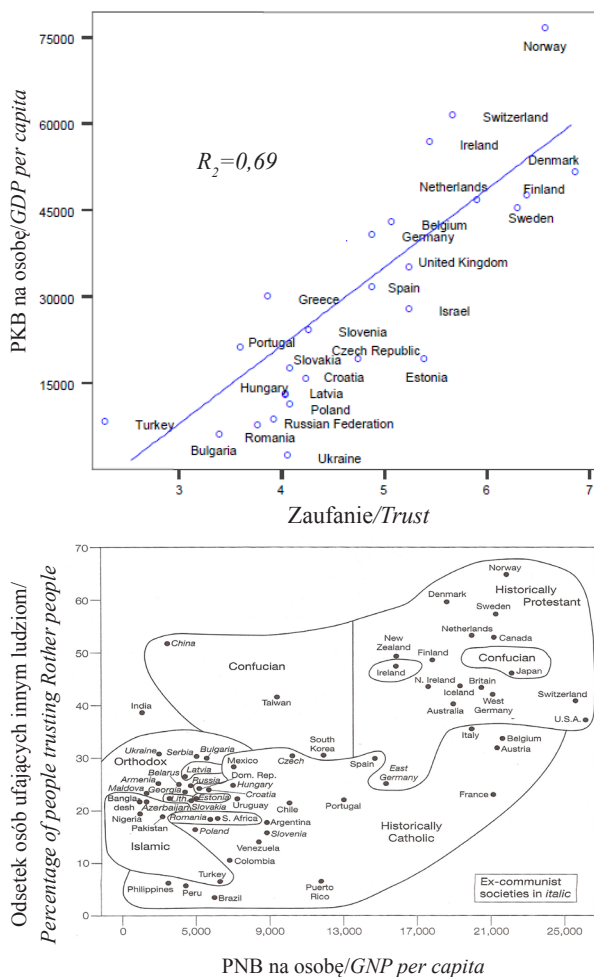
Tak określone etapy rozwoju mają też swoje odzwierciedlenie w podziale gospodarki na trzy sektory, z których pierwszy to rolnictwo, drugi produkcja, a trzeci usługi. Początkowo największy udział w tworzeniu bogactwa narodu miało rolnictwo, którego znaczenie wraz z rozwojem społeczeństw systematycznie malało na rzecz produkcji, a obecnie usług. Kraje wysoko rozwinięte cechuje zaledwie kilkuprocentowy udział rolnictwa w tworzeniu PKB, jak i w zatrudnieniu, natomiast dominującym sektorem stał się sektor usług, co przesądza o marginalizowaniu roli ziemi i kapitału produkcyjnego w powiększaniu dobrobytu ekonomicznego.

Stymulowanie dalszego wzrostu gospodarczego bazując wyłącznie na dotychczasowych generatorach wzrostu, takich jak relatywnie tanie czynniki produkcji, korzystne położenie geograficzne i integracja z Unią Europejską, nie będzie możliwe, dlatego należy wciąż poszukiwać nowych źródeł wzrostu [Będzik 2012a].

Przełom XX i XXI wieku przyniósł upowszechnienie terminu tzw. gospodarki opartej na wiedzy i ukierunkowanie na jej kształtowaniu. Pociągnęło to za sobą koncentrację na czynnikach *stricte* ekonomicznych, takich jak innowacyjność, przedsiębiorczość, atrakcyjność inwestycyjna oraz rozpatrywanie ich także przez pryzmat wyłącznie ekonomiczny, zapominając o aspektach psychologicznych i socjologicznych. Tymczasem w okresie silnego oddziaływania procesów globalizacji i integracji na rachunek ekonomiczny, o sukcesie może zdecydować poziom i jakość kapitału społecznego [Będzik 2012a].

Departament Zrównoważonego Rozwoju Banku Światowego, określając fundamenty zamożności społeczeństw, wymienia jako jeden z nich, obok poziomu dochodu narodowego, zasobów naturalnych i kapitału ludzkiego, właśnie kapitał społeczny [Będzik 2008]. Jest to zatem bardzo ważna kategoria, która warunkuje i ugruntowuje zamożność. Jej kluczowy komponent – zaufanie – wykazuje dodatnią zależność z PKB *per capita* (rys. 1). Pokazuje też relatywnie niski poziom zaufania cechujący polskie społeczeństwo, co bardzo utrudni dalszy rozwój społeczno-gospodarczy. Dodatnia korelacja oznacza, iż zaufanie przekłada się na wyniki ekonomiczne, co nie jest pozbawione sensu, gdyż w czasach postępującej integracji najlepszą formą „konkurowania” jest współdziałanie.

Postępujący proces globalizacji implikuje zmiany po stronie czynników wzrostu, usprawniając ich przepływ, zarówno z uwagi na łatwość, szybkość, jak i koszty transferu. Wiek XIX kluczową rolę przypisywał czynnikom twardym, takim jak przepływ ludności i towarów. W XX wieku o sukcesie decydowały przepływy kapitałowe i ceny, natomiast obecnie coraz większą rolę zaczynają odgrywać przepływy nastrojów. Rolę zaufania w procesach gospodarowania uwidocznili ostatni kryzys, co zrodziło potrzebę wykreowania swobodnego „zarządzania zaufaniem” [Będzik 2012b]. W drugiej połowie XX wieku rynkiem rządziła informacja. Zwycięzcą był posiadacz informacji pełniejszej i zdobytej wcześniej niż pozostali uczestnicy, co dawało swoistą przewagę nad konkurencją [Będzik 2012b]. W ostatnim czasie ujawniły się jednak nowe czynniki, które oddziałują na procesy gospodarcze. Szybki dostęp do informacji nie jest już wystarczającym gwarantem sukcesu, gdyż rynkiem, na skalę wcześniej niespotykaną zaczęły rządzić, a przynajmniej mocno w niego ingerować emocje.

Rysunek 1. Zależność pomiędzy zaufaniem a wynikami ekonomicznymi wybranych krajów świata

Figure 1. The relationship between trust and economic performance in chosen countries

Źródło/Source: Harrison, Huntington (red.) 2000, Czapiński, Panek 2011

Tym czynnikiem psychologicznym wywołującym i/lub potęgującym negatywne zjawiska jest strach [Marczak, Piech 2009]. Następuje swoisty przepływ nie tylko zasobów, tj. kapitału finansowego lub kapitału ludzkiego, ale także nastrojów potęgujących bądź osłabiających chociażby zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych mechanizm kryzysu. Zatem w XXI wieku kluczową kategorią w rozwoju społeczno-gospodarczym staje się zaufanie. To ono ma dzisiaj decydujący, lub bardzo silny wpływ na rynki, na podejmowane decyzje i nawiązywano współpracy. Jest też dodatnio skorelowane z PKB *per capita*, co przedstawiono na rysunku 1.

„Właściwa ścieżka rozwoju wymaga prężnie działającego społeczeństwa, dla którego demokracja, współdziałanie, potrzeby innych będą cenną wartością. W obliczu wyczerpywania się tanich zasobów i łatwych możliwości osiągania wzrostu gospodarczego, rozwój społeczno-gospodarczy, a więc rozwój we wszystkich wymiarach życia wysoko rozwiniętych społeczeństw nie będzie możliwy bez zacieśniania więzi i zaufania członków społeczeństwa” [Będzik 2010].

Ciekawą zależność, również potwierdzającą dodatnią korelację pomiędzy zaufaniem a PNB *per capita* krajów z różnych stron świata, uwzględniającą także przynależność religijną narodu, pokazali Harrison i Huntington [2000] (rys. 2). Do tej tezy nie pasują Chiny i Indie charakteryzujące się relatywnie dużym odsetkiem zaufania zgeneralizowanego przy niskim PNB *per capita*. Wynika to zapewne ze specyfiki społeczeństwa i podejścia do zaufania innym ludziom, tzn. ludziom w obrębie tej samej kasty, gdyż członkowie jednej kasty nie spotykają się z osobami należącymi do innych kast, nawet jeśli żyją obok siebie.

Dane międzynarodowe w przekroju czasowym pokazują dodatnie skorelowanie również kapitału społecznego z PKB. Wprawdzie istniejąca korelacja nie wskazuje kierunku zależności, tj. czy kapitał społeczny warunkuje wzrost PKB, czy też kapitał społeczny sam jest uwarunkowany poziomem PKB. Jednak badania międzynarodowe wskazują, że zależność jest jednak pierwszego typu, tzn. poziom kapitału społecznego determinuje dalszy wzrost gospodarczy. Dotyczy to zwłaszcza gospodarek wysoko rozwiniętych, dla których dotychczasowe czynniki wzrostu okazują się niewystarczające. W bogatych gospodarkach nastąpiło już swoiste nasycenie podstawowymi czynnikami produkcji i dalsze ich rozwijanie nie wpływa znacząco na poprawę dobrobytu, inaczej niż w krajach ubogich. Te gospodarki wciąż mogą się rozwijać poprzez odpowiednie kształtowanie fundamentalnych czynników wzrostu, jak choćby kapitału ludzkiego. Jego poziom jest tam bowiem na tyle niewystarczający, że każda jego poprawa wciąż jeszcze przekłada się na wzrost gospodarczy. W związku z powyższym kraje relatywnie słabiej rozwinięte mogą kształtować swoją przyszłość przez rozwijanie kapitału ludzkiego, gdyż to on jest kluczowym stimulatorem wzrostu. Natomiast w krajach stosunkowo bogatych możliwości szybkiego wzrostu zostały już wyczerpane, a główną rolę odgrywa kapitał społeczny. Problem polega na tym, że, w przeciwieństwie do klasycznych czynników produkcji, tworzenie kapitału społecznego wymaga długiego okresu. Pod tym względem jest on podobny do kapitału ludzkiego, jednak o ile oba rodzaje kapitału trudno się formuje i pomnaża, o tyle kapitał społeczny bardzo szybko można zaprzepaścić, co odróżnia go od kapitału ludzkiego [Będzik 2010]. Zatem zaszeregowanie do krajów ubogich nie może uspokajać. Polska ma wciąż jeszcze możliwości poprawiania dobrobytu „klasyczną” ścieżką, gdyż np. wydajność pracy w przeliczeniu na jednego zatrudnionego, mimo sukcesywnego wzrostu, wciąż jest niska i kształtuje się na poziomie zaledwie 2/3 średniej w UE-27, a w przeliczeniu na roboczogodzinę jeszcze słabiej – trochę powyżej 50% średniej unijnej (np. w 2011 r. 54% według danych EUROSTAT). Wiele innych badań [m.in. Peiró-Palomino, Tortos-Ausin 2012, Bronisz, Hejman 2010] potwierdza dodatnią zależność pomiędzy kapitałem społecznym a PKB *per capita*.

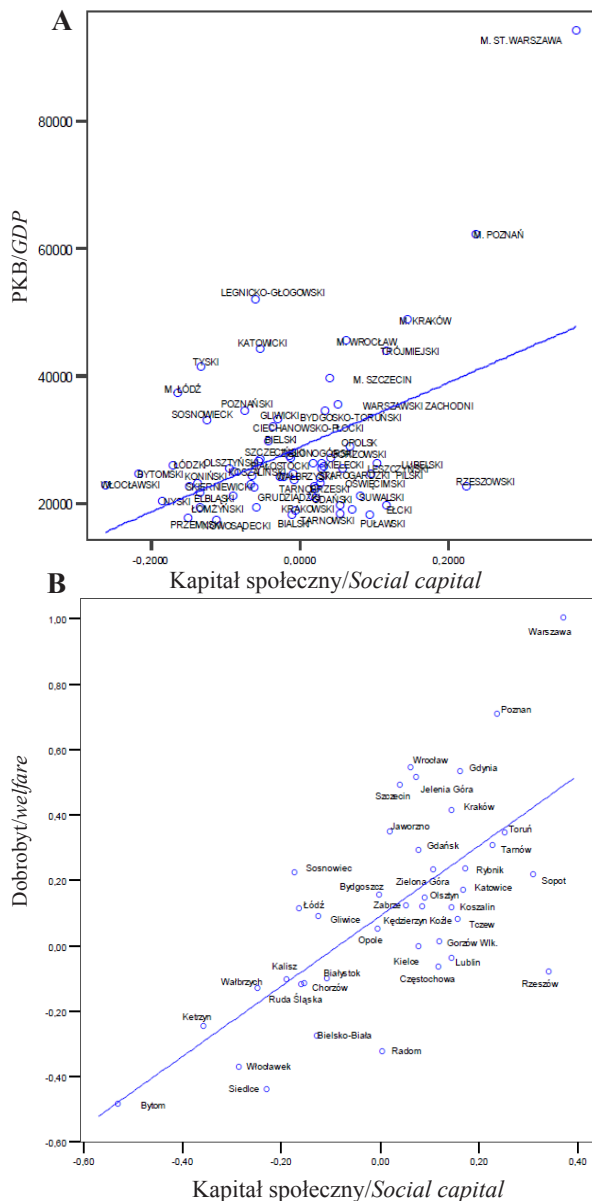
Specyfika polskiej gospodarki jest nieco inna niż krajów wysoko rozwiniętych, co wynika z niższego poziomu rozwoju oraz stosunkowo krótkiego okresu budowania gospodarki rynkowej. Rzutuje to także na możliwości i determinanty wzrostu produktu krajowego brutto, które wciąż jeszcze krążą wokół podstawowych źródeł wzrostu, jak wydajność lub kreowanie kapitału ludzkiego. Badania międzynarodowe, których przedmiotem była analiza czynników wzrostu PKB, bardzo wyraźnie wskazały kapitał społeczny jako kategorię, której ranga w rozwoju społeczeństw jest znacząca [Czapiński 2010]. Dotyczy to wprawdzie bogatych społeczeństw, ale i biedne nie mogą o kapitale społecznym zapominać.

Rysunek 2. Kapitał społeczny a PKB 66 podregionów wg NUTS3 w 2011 r. (A – $R_2 = 0,21$ $p < 0,001$) oraz dobrobyt materialny mieszkańców 40 miast (B – $R_2 = 0,46$, $p < 0,001$)

Figure 2. Social capital and GDP of 66 NUTS3 regions in 2011

Źródło/Source: Czapiński, Panek 2011

Analiza zmiennych objaśniających wzrost PKB wskazuje na dodatnią korelację z kapitałem społecznym w bogatych krajach [Czapiński 2010]. Takiej zależności nie wskazuje analiza odnosząca się do ubogich krajów, co wynika zapewne z faktu, iż w relatywnie słabo rozwiniętej gospodarce powiększanie PKB może następować w drodze zwiększania stosunkowo tanich nakładów i/lub poprawiania ich efektywności. W krajach o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego wzrost produkcji może być osiągniany przez rozwijanie kapitału ludzkiego, a dopiero gdy jego poziom będzie wystarczająco wysoki, pierwszeństwo w generowaniu wzrostu gospodarczego przesunie się w kierunku kapitału społecznego. Obszary wiejskie w Polsce charakteryzują się niższymi wskaźnikami rozwoju oraz kapitału społecznego w porównaniu z miastami. Paradoksalnie jednak dzięki temu mieszkańcy wsi mają czas na zbudowanie prężnego kapitału społecznego. Dzisiejszy poziom rozwoju obszarów wiejskich kapitał społeczny nie jest jeszcze kategorią kluczową w dalszej poprawie dobrobytu, obecnie wystarcza kapitał ludzki. Jednak czas przeznaczony na tworzenie kapitału społecznego nie będzie zmarnowany, gdyż już w perspektywie kilku lat, niezbędny będzie kapitał społeczny. Należy pamiętać, że nie jest on generowany przez indywidualne działanie na własną korzyść, ale dzięki współdziałaniu różnych jednostek, co jest szczególnie istotne w dobie integracji i globalizacji, dla których fundamentalne znaczenie ma kooperacja [Będzik 2010].

Podsumowanie

Ostatnie dwie dekady XX wieku charakteryzowały się szybkim rozwojem technologicznym, wynikającym także z rozwoju kapitału ludzkiego. Również wiek XXI zdaje się preferować progres kapitału ludzkiego w aspekcie intelektualnym niż *stricte* produkcyjnym. Innowacje, nowoczesne technologie i komputeryzacja sprawiają, że człowiek uczestniczy w tworzeniu dobrobytu ekono-

micznego już nie przez „sprzedawanie” siły fizycznej, ale umiejętności nienamacalnych, słabo mierzalnych dzięki swej kreatywności i umiejętności współpracy oraz zdolności adaptacyjnych.

O ile XX wiek był okresem wzmożonej konkurencji, o tyle preferowaną płaszczyzną działań społeczeństw w XXI wieku będzie współpraca. Tkanką umożliwiającą tę współpracę jest kapitał społeczny, którego kluczowym komponentem jest zaufanie. Niestety ogólnoswiatowy kryzys finansowy bardzo mocno nadszarpnął zaufanie, które buduje się wolno, ale rujnuje szybko.

Analizy wykazują postępujące przesuwanie się z dotychczasowych twardych czynników wzrostu w kierunku tzw. czynników miękkich, które w najbliższej przyszłości będą decydować o potencjale gospodarczym społeczeństw.

Literatura

- Będzik B. 2008: *Kapitał społeczny jako ważny czynnik rozwoju obszarów wiejskich*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, nr 8, Szczecin, s. 39-47.
- Będzik B. 2010: *Deficyt kapitału społecznego zwiastunem nadchodzących kłopotów*, Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia, 9(1), s. 15-22.
- Będzik B. 2012a: *Kapitał społeczny a gospodarka oparta na wiedzy*, Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis Seria Oeconomica 66, Wyd. Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin, s. 15-25.
- Będzik B. 2012b: *Kapitał społeczny w warunkach zmieniającej się koniunktury*, Roczn. Nauk. SERiA, t. XIV, z. 1, s. 40-46.
- Bronisz U., Heijman W. 2010: *The relationship between social capital and regional competitiveness in Poland* Agroinform, Publishing House, Budapest.
- Czapiński J. 2010: *Kapitał społeczny i kreatywność: synergia czy konflikt?* Collegium Civitas, wygłoszony na V Seminarium pt. *Czy Polacy są kreatywni?* z cyklu „Kultura i rozwój”, Ośrodek Badań nad Przyszłością Collegium Civitas i Narodowe Centrum Kultury.
- Czapiński J., Panek T. (red.). 2011: *Diagnoza Społeczna*, Raport, EUROSTAT [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Labour_productivity_\(based_on_PPS\),_2001-2011.png&filetimestamp=20121204110927](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Labour_productivity_(based_on_PPS),_2001-2011.png&filetimestamp=20121204110927)).
- Harrison L.E., Huntington S.P. (eds.). 2000: *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, Basic Books, New York.
- Marczak K., Piech K. 2009: *Czy grozi nam recesja? Egzogeniczność i synchronizacja cyklu koniunkturalnego Polski i obecny kryzys finansowy*, [W:] J. Czech-Rogosz, J. Pietrucha, R. Żelazny (red.), *Koniunktura gospodarcza. Od banki internetowej do kryzysu subprime*, C.H. Beck, Warszawa, s. 42-58.
- Peiró-Palomino J., Tortosa-Ausina E. 2012: *Social Capital, Investment and Economic Growth: Evidence for Spanish Provinces*.
- Toffler A. 1995: *Trzecia fala*, PIW, Warszawa.

Summary

The article presents the positive correlation between social capital and GNP/GDP per capita. In economic history there were indicated important different factors for economic development. These were factors of production, but also knowledge and information. In the age of integration and globalization and growing meaning of social capital for socio-economic development is important too. The relationship of social capital with economic development is bilateral. The social capital generates the economic growth, but economic situation has some effect on the social capital. As development factor the social capital plays role in rich countries. In poor countries more important is human capital. In XXI century will take place changes of generators for growth and the social capital will become basic factor of development.

Adres do korespondencji
dr Beata Będzik
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Katedra Ekonomii
ul. Żołnierska 47
71-210 Szczecin
tel. (91) 449 69 94
e-mail beata.bedzik@zut.edu.pl